

رویکرد اجتماعی در تحقیق درباره ترجمه و نشر در ایران

اسماعیل حدادیان مقدم
گروه مطالعات بین فرهنگی،
دانشگاه روویرا ویرجیلی، اسپانیا

چکیده: بعد از «گرایش فرهنگی» در دهه ۱۹۹۰ در مطالعات ترجمه، اینک به باور بعضی از نظریه پردازان در دوره «گرایش اجتماعی» قرار داریم. محققان ترجمه، بنا به ماهیت میان رشته ای مطالعات ترجمه، به استفاده از نظریه ها و روشهای تحقیقی سایر رشته ها از جمله جامعه شناسی ترغیب شده اند. محققانی که بر مترجم و شرایط اجتماعی پیرامون مترجم و ترجمه تمرکز می کنند، از نظریات جامعه شناسانی چون پیر بوردیو، نیکلاس لومان و برونو لاتور استفاده می کنند. در این مقاله، نویسنده با استناد به تحقیقی که درباره ترجمه و مترجمان ادبی در ایران معاصر انجام می دهد، به معرفی رویکردهای اجتماعی ترجمه و نظریات پی بوردیو (۱۹۳۰-۲۰۰۲)، جامعه شناس فرانسوی و مقاله وی با عنوان «انقلاب محافظه کارانه در نشر فرانسه» می پردازد و کاربرد در تحلیل حوزه نشر و ارتباط آن با ترجمه نشان می دهد. نویسنده هم چنین به مشکلاتی که محققان حوزه ترجمه و نشر در کار تحقیق در ایران با آن مواجه هستند، اشاره می کند.^۱

کلیدواژه‌ها: جامعه شناسی ترجمه، ترجمه ادبی، پیر بوردیو، حوزه نشر

مقدمه

تاریخچه نشر در ایران پیوندی نزدیک با ترجمه ها دارد. بررسی تاریخ ترجمه در ایران معاصر نشان می دهد که نشر ترجمه ها همواره درصد قابل توجهی از آمار سالانه نشر در

۱: نسخه اولیه این مقاله در اولین همایش ملی مطالعات ترجمه (۲۲ و ۲۳ اردیبهشت ۱۳۸۹) در دانشگاه بیرجند ارائه شد.

Hertfordshire: Wordsworth Classics.

Wilks, Judith (1997) ``The American husband'', Jalal Al-e Ahmad, Stories from Iran. Edited by Heshmat Moayyed. Washington: Mage Publishers.

Zand, Roxane (1991) A Persian Requiem. Simin Daneshvar. London: Peter Halban.

را به عهده دارند. این ناشران به خصوص آثار کیفی را در رشته های مختلف علمی نشر می دهند. آگاهی از ساز و کارهای این ناشران حسابگر برای درک بهتر حوزه نشر و ترجمه در ایران ضروری است. مشکل محققى که بخواهد این ساز و کارها را از نزدیک بررسی کند آن است که حسابگری ناشران، رازی سرپوشیده مانده. ناشران به ندرت اطلاعات مورد نیاز محقق را در اختیار وی قرار می دهند. کدام ناشر ایرانی را سراغ دارید که اطلاعات دقیقی از میزان سرمایه ثابت و در گردش و میزان فروش سالانه اش را در اختیار محقق قرار دهد؟ ناشران این اطلاعات را محرمانه می دانند و چون در رقابت با دیگر ناشران هستند، ناگزیر از راز داری هستند.

عبدالحسین آذرنگ در سال ۱۳۷۸ در مقاله «فرضیه های نشر کتاب در ایران: تلاش برای بیرون رفتن از تنگنای بحران» نوشت: «نشر کتاب در ایران نه پژوهشگر، نه آموزشگر، نه پژوهشگر، نه پژوهش سازمان یافته و نه سیاستها و برنامه های تصریحی مدون دارد» (آذرنگ، ۱۳۷۸، ص ۲). با گذشت بیش از ده سال از انتشار این مقاله، معلوم نیست آیا سیاست و برنامه مدونی درباره کتاب تدوین شده است یا خیر. آنچه ظاهراً تغییری نکرده، همان نبود پژوهش، پژوهشگر و پژوهش سازمان یافته است. آذرنگ در این مقاله شش فرضیه را درباره نشر در ایران پیشنهاد داد. این فرضیه ها عبارتند از فرضیه نیاز (نیاز برابر با رونق نشر)؛ فرضیه دولت (رونق یا رکود نشر کتاب به خواست و اراده دولت است)؛ فرضیه ساختار (اصلاح نشر = اصلاح ساختار نشر؛ نوسازی ساختاری = نوسازی نشر کتاب؛ تحوّل در ساختار = تحوّل در نشر)؛ فرضیه زیر ساخت (تحوّل در نشر = تحوّل در زیر ساختارهای نشر)؛ فرضیه تلاش و تقلا (تلاش و تقلاى بیشتر خود ناشران به هر قصدی = رونق بیشتر نشر کتاب) و سر انجام فرضیه جامع نگر یا کل نگر (تغییر و اصلاح کل نظامها منجر به تغییر و اصلاح نظام نشر کتاب می شود). هنوز معلوم نیست آیا پژوهشگری در پی آزمون این فرضیه ها بر آمده است و یا خیر، اما هر یک از این فرضیه ها طرفداران خود را دارد و با هر یک از ناشران ایرانی که گفت و گو شود، تلویحاً به برخی از آنها اشاره می کنند.

پژوهش درباره نشر همان قدر به ترجمه مربوط است که بالعکس. این دو، دو متغیر وابسته به یکدیگرند و رشد و کاهش هر یک به رشد و یا کاهش دیگری منجر می شود. بنا براین طبیعی است تحقیق درباره ترجمه در ایران (در صورتی که به طور خاص به ترجمه مکتوب و انتشار آن مربوط باشد) کم و بیش با همان مشکلاتی مواجه است که تحقیق درباره نشر مواجه است.

بحث درباره نشر در ایران به نسبت ترجمه، از جنبه کمی پربارتر به نظر می رسد. نشر در ایران خبرگزاری ای دارد که مرتب اخبار حوزه نشر را پوشش می دهد و اخبار فعالیت بسیاری

ایران را به خود اختصاص داده است (ر.ک. خانه کتاب). بعد از شکستهای ایران در اولین دور جنگ با روسیه (۱۲۱۸-۱۲۲۸)، ترجمه اهمیتی سیاسی یافت به طوری که بقای کشور در گروی آگاهی از فنون نوین نظامی بود. بعد از آنکه مترجمان دامنه ترجمه را از متون نظامی به متون غیر نظامی گسترش دادند، ترجمه ها نخست نیازهای مختلف درباریان و طبقه اشراف را برآورده کرد و سپس تغییر نیاز سیاسی به نیاز اجتماعی و فرهنگی، و ورود صنعت چاپ به معنای نوین آن باعث شد ترجمه به ترتیب در رشته های مختلف علمی صورت بگیرد و تنوع مخاطبان ترجمه بیشتر شود. (برای اطلاعات بیشتر درباره ترجمه در ایران معاصر ر.ک کریمی حکاک ۱۳۷۸/۲۰۰۱؛ افشار ۱۳۸۱؛ خزاعی فر ۱۳۷۹؛ هاشمی ۱۳۸۹؛ نیز درباره ترجمه از انگلیسی به فارسی، ر.ک آذرنگ ۱۳۸۹)

انگیزه های مختلفی ناشران ایرانی را به کار نشر کشانده است. بررسی کتاب تاریخ شفاهی نشر نشان می دهد که در گفتار بسیاری از ناشران بر انگیزه های فرهنگی و انباشت سرمایه های غیر مادی همچون شهرت و وجه اجتماعی بیش از انگیزه های غیر فرهنگی تاکید شده است. عبدالرحیم جعفری، بنیانگذار «انتشارات امیر کبیر» می گوید: «... می خواستم بزرگترین ناشر ایران باشم ... در اینجا بود که از فقر و تنگدستی و گمنامی به اوج شهرت و افتخارات بزرگ رسیده بودم» (آذرنگ، ۱۳۸۲، ص ۲۲ و ۲۳). اما هیچ یک از ناشران چه تصریحاً و چه تلویحاً بر اهمیت انگیزه های غیر فرهنگی از جمله کسب سرمایه مادی اذعان نکرده اند. در نگاه اول چنان به نظر می رسد که ناشران ایرانی با وجود «بحران نشر^۲» (مقایسه شمارگان نشر با درصد جمعیت باسواد در ایران، حاکی از نسبتی نابرابر است) به دلیل عشق و علاقه به کار فرهنگی و رسالت فرهنگی ای که برای خود قائل هستند، چشم از حقایق نشر که مانند دیگر صنایع نیازمند ساز و کار عرضه و تقاضا است، پوشیده اند و در صنعتی که جز زیان مادی ندارد، مال و عمر خویش را به فنا داده و می دهند.

اما واقعیت چیز دیگری است. آن ناشرانی که بر جای مانده اند، به استثنای ناشران دولتی، یا بسیار جان سخت بوده اند و یا بسیار حسابگر. جان سختی حدی دارد و دیر یا زود ناشر را از پای در خواهد آورد. اما ناشران حسابگر ما که تعدادشان نیز کم نیست، بار عمده نشر کشور

۲: متأسفانه در ویرایش جدید دانشنامه مطالعات ترجمه (بیکر و سالدانا ۲۰۰۹)، مدخل «سنت ترجمه به فارسی» نوشته احمد کریمی حکاک، روزآمد نشده است. این مقاله به رغم اهمیت تاریخی اش نیاز به بازنویسی دارد، به خصوص درباره دوره بعد از انقلاب هیچ اطلاعاتی به خواننده نمی دهد، حال آنکه ترجمه بعد از انقلاب هم به لحاظ کیفی و هم به لحاظ کمی قابل قیاس با دوره قبل نیست. از طرفی تاثیر سیاستهای فرهنگی بعد از انقلاب بر مترجمان و ترجمه های منتشر شده به ندرت موضوع تحقیقات نظام مند در چارچوب مطالعات ترجمه بوده اند.

۳: برخی از مترجمان ادبی که با تحقیق من درباره ترجمه و مترجم ادبی در ایران معاصر همکاری کرده اند، می گویند «بحران نشر» در صورتی که به مفهوم ضرر مادی برای ناشر تلقی شود، تصور نادرستی از واقعیات نشر در ایران خواهد بود.

از مترجمان نیز در آن انعکاس می‌یابد. نشریه کتاب هفته مرتباً اخبار کتابهایی را که منتشر شده‌اند، پوشش می‌دهد. خانه کتاب دارای پایگاهی است که آمار و ارقام نشر را مرتب به روز رسانی می‌کند. نشر، در سیاستهای فرهنگی ایران نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. این سیاستها هم تشویقی بوده‌اند و هم محدود کننده، و هنوز تحقیقی مدون درباره نوع اثر گذاری این سیاستها بر نشر و ترجمه صورت نگرفته است، البته هم مترجمان و هم ناشران کم و بیش حرفهایی در این باره می‌زنند که پایه چندان علمی ندارد. اگر چه بحثهای کم و بیش علمی ترجمه در فصلنامه مترجم و مطالعات ترجمه پیگیری می‌شود و پرداختن به کار ترجمه‌ها به صورت غیر حرفه‌ای در رسانه‌های مکتوب صورت می‌گیرد، هنوز جای رسانه‌ای که کار نشر و ترجمه را به طور حرفه‌ای در ایران پوشش بدهد، خالی است. البته چندی پیش شورای عالی ترجمه در ایران تشکیل شد که باید منتظر شد و دید تا در عمل چه دستاوردی خواهد داشت. (ر.ک جلال زاده ۱۳۸۶)

رویکردهای اجتماعی به ترجمه

برخی از نظریه پردازان رشته مطالعات ترجمه استدلال می‌کنند که بعد از «گرایش فرهنگی» (بسنن و لفویر ۱۹۹۰) در دهه ۱۹۹۰ در مطالعات ترجمه، اینک زمان «گرایش اجتماعی» است. در «گرایش فرهنگی» توجه از متن به فرهنگ و سیاست حاکم بر آن معطوف است. در چند سال اخیر، علاقه به استفاده از نظریه‌های جامعه‌شناسی در کار محققان ترجمه بیشتر شده است. تاکنون چندین عنوان کتاب از سوی ناشران کتابهای مطالعات ترجمه منتشر شده که از جنبه‌های مختلف موضوع ترجمه و مترجم را از منظر جامعه‌شناسی و نظریه‌های مختلف آن بررسی کرده‌اند. آنتونی پیم، نظریه پرداز و مدرس ترجمه، در مقدمه‌ای با عنوان «در باب جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی در ترجمه» بر کتاب جنبه‌های اجتماعی ترجمه شفاهی و مکتوب (۲۰۰۶)، پیشینه بررسیهای اجتماعی درباره ترجمه را نشان می‌دهد و با یادآوری این مهم که تاکنون سنت مشخصی شکل نگرفته که بتوان آن را «جامعه‌شناسی مترجمان» نامید، از محققان ترجمه می‌خواهد ضمن توجه به تمایز ظریف میان جنبه اجتماعی و فرهنگی، به جای تمرکز بر متن مبدأ، بر مترجم و تأثیرات کار وی در فرهنگ مقصد توجه نمایند. در راهکار پیم، توجه به «میانجیها» است بی آنکه فرهنگی بر فرهنگ دیگر برتری داده شود. در چنین رویکردی کار میانجی، هدف میانجی، شبکه‌ای که میانجی در آن کار می‌کند و آثار اجتماعی فعالیت او حایز اهمیت‌اند. (ر.ک پیم

۲۰۰۶). پیم در یکی از آثار اخیر خویش، از محققان می‌خواهد به طور دقیق تری منظور خود را از تحقیقات اجتماعی مشخص کنند و از ابهام در کاربرد این واژه بپرهیزند (۹۲: ۲۰۱۱). میخائلا ولف، یکی دیگر از محققان فعال مطالعات ترجمه است که توجه خاصی به رویکردهای اجتماعی ترجمه از خود نشان داده است. او در مقدمه‌ای با عنوان «مقدمه: ظهور جامعه‌شناسی ترجمه» بر کتاب ساخت جامعه‌شناسی ترجمه (۲۰۰۷) به سه نوع جامعه‌شناسی ترجمه اشاره می‌کند: جامعه‌شناسی کارگزاران^۵ که بر کارگزاران فعال در تولید ترجمه تمرکز می‌کند؛ جامعه‌شناسی فرایند ترجمه که در آن محقق ترجمه بر موانع تولید ترجمه در مراحل مختلف آن و عواملی که باعث نامرئی شدن مترجم (ونوتی ۱۹۹۵) می‌شوند، تمرکز می‌کند؛ و جامعه‌شناسی تولید فرهنگی که بر جریان تولید ترجمه در جنبه‌های گوناگون آن و به ویژه بر مفاهیم ضمنی ساز و کارهای دخیل در انتقال بین‌المللی و فراملی شکل ترجمه تمرکز می‌کند. ولف اخیراً در مقاله‌ای دیگر، نکات قوت نگاه جامعه‌شناختی به ترجمه را بر می‌شمرد که از جمله آنها می‌توان به اهمیت زیادی که این رویکرد به آشکار ساختن نقش قدرت در مراحل مختلف ترجمه دارد، اشاره کرد (ولف ۳۴۱: ۲۰۱۰).

آندرو چسترمان، محقق ترجمه، در مقاله‌ای با عنوان «چند موضوع در جامعه‌شناسی ترجمه» (۲۰۰۶) به چند چارچوب نظری موجود برای تحلیل برخی از موضوعات اجتماعی ترجمه اشاره و استدلال می‌کند که کاربرد این نظریه‌ها محدود بوده و بسیاری از زمینه‌ها مانند تحقیق درباره ترجمه گروهی، روابط میان مترجم و مشتری ترجمه، سیاست ترجمه، شبکه‌های مترجم، گفتمان ترجمه و نظامهای اعتبارسنجی مترجمان و غیره نیازمند توجه بیشتر است. چسترمان همچنین «جامعه‌شناسی ترجمه» را به سه زیر شاخه تقسیم می‌کند: جامعه‌شناسی محصولی به نام ترجمه؛ جامعه‌شناسی مترجمان؛ و جامعه‌شناسی ترجمه یا همان فرایند ترجمه که بنا به باور چسترمان توجه کمتری به خود جلب کرده است. در مقایسه تقسیم‌بندی ولف با چسترمان، جامعه‌شناسی کارگزاران ترجمه ولف، تقریباً همان جامعه‌شناسی مترجمان چسترمان است، هرچند باید توجه داشت کارگزاران ترجمه لزوماً منحصر به مترجمان نیست. از میان این تقسیم‌بندیها، جامعه‌شناسی با تمرکز بر کارگزاران ترجمه و مترجم با استقبال بیشتری مواجه شده است.

جدا از چند مقاله، تاکنون دو کتاب درباره کارگزاری و کارگزاران ترجمه در حوزه مطالعات ترجمه منتشر شده است. کتاب نخست در سال ۲۰۰۹، با عنوان کارگزاران ترجمه، با ویراستاری جان میلتنون و پل باندیا منتشر شد. در این کتاب که می‌توان آن را اولین پاسخ

انجام داد. هدف او از انجام این تحقیق آن بود تا ساختار حوزه نشر ادبی را در نشر فرانسه مشخص کند. وی ۶۱ ناشر فعال را که در بین ژوئیه ۱۹۹۵ و ژوئیه ۱۹۹۶ به نشر ترجمه های ادبی پرداخته بودند، انتخاب نمود. در نمونه گیری بورديو، ناشران علوم اجتماعی، ناشران کتابهای جلد شومیز، کتابهای هنری، کتابهای خود آموز، فرهنگهای لغت و دانشنامه و کتابهای درسی و باشگاههای کتاب جایی نداشتند. وی با استفاده از شانزده متغیر توزیع شده در پنج گروه توانست ساختار حوزه نشر ادبی فرانسه را تعیین کند. این پنج گروه عبارتند از:

۱- جایگاه قانونی و مالی ناشر

۲- وابستگی مالی ناشر به سایر ناشران

۳- سهم بازار

۴- سرمایه نمادین

۵- اهمیت ادبیات خارجی

به طور خلاصه، نتایج تحلیل بورديو نشان داد که در نشر فرانسه سه گروه عمده ناشر وجود دارد: ناشران بزرگ (درجه اول) مانند گالیما که قادر به انباشت سرمایه مالی و نمادین بالایی هستند. سرمایه این ناشران سهامی عام با مسوولیت محدود است، سابقه کاری طولانی و کارکنانی بیش از ۱۰۰ نفر دارند و جوایز مختلفی را بدست آورده اند و عمدتاً در پاریس هستند. ناشران بعدی ناشران رده میانی و یا ناشران متوسط هستند مانند شامبون که در مقایسه با ناشران درجه یک، منابع مالی محدودتری دارند و سرمایه نمادین آنها کمتر است. این ناشران گاه جوایز ادبی به دست می آورند. ناشران بعدی ناشران کوچک با سرمایه سهامی خاص هستند که در خارج از پاریس و یا خارج از فرانسه هستند، و جوایز ادبی به آنها تعلق نمی گیرد و نامی از آنها در فهرستهای پرفروش نیست و مدیریت آنها عمدتاً با زنهاست.

تحلیل بورديو، نکات بسیار مهمی را در تحلیل حوزه نشر تبیین می کند. در جامعه شناسی فرهنگی بورديو، مفهوم حوزه^{۱۰} «به فضای اجتماعی نظام مندی اشاره می کند که کارگزاران (افراد) مختلف آن فضا را بسته به میزان و نوع سرمایه و خصلتی^{۱۱} که دارند، اشغال کرده اند و برای کسب فضای بیشتر با یکدیگر رقابت دارند». از نظر بورديو، چهار نوع سرمایه وجود دارد: سرمایه نمادین (شهرت و اعتبار)، سرمایه اقتصادی (پول و کالاهای مادی)، سرمایه فرهنگی (تحصیلات، دانش و دیپلمها) و سرمایه اجتماعی (روابط اجتماعی، تماسها و رفاقتها).

field:۱۰

۱۱: به ساختاری ذهنی یا شناختی گفته می شود که از طریق آن ارتباط انسانها با جهان اجتماع صورت می گیرد. هر فرد در فضای اجتماع، موقعیتی دارد. چنانچه فرد مدتی طولانی در یک موقعیت مستقر باشد، خصلتی خاص پیدا می کند. افرادی که موقعیت یکسانی در فضای اجتماع دارند، خصلتی مشابه نیز دارند.

نظام مند به دعوت پیم برای توجه به مترجمان و یا میانجیها دانست، نویسندگان با بررسیهای موردی خود به بررسی مفهوم کارگزاری^۸ در مطالعات ترجمه می پردازند و نشان می دهند کارگزاران چگونه از راه ترجمه در تغییرات و پیشرفتهای تاریخی، ادبی، و فرهنگی نقش ایفا کرده اند. در این کتاب موضوعاتی چون نقش حامی، قدرت، خصلت^۹، نظریه عامل - شبکه لاتور^۸ و نقش سیاست در ترجمه و سیاست ادبی بررسی شده است. کتاب دوم، با عنوان کارگزاری مترجم در سال ۲۰۱۰، با ویراستاری توییا کینونن و کایسا کاسکانین منتشر شد. این کتاب که مجموعه ای از هفت مقاله است، به بررسی موضوعاتی چون کارگزاری در شبکه تولید ترجمه، بازسازی شبکه مترجمان، بررسی پانوشتهای مترجم، بحث اخلاق در کارگزاری در شبکه ترجمه و غیره می پردازد. محققانی که مایلند درباره کارگزاری در ترجمه و یا کارگزاران ترجمه تحقیق کنند، برخی از مفاهیم و روشهای بکار برده شده در این کتاب را بسیار مفید خواهند یافت.

آندرو چسترمان در سال ۲۰۰۹ در مقاله ای با عنوان «نام و ماهیت مطالعات مترجم» رسماً خبر از گرایش جدیدی در مطالعات ترجمه داد. بنابر نظر وی، تمرکز تحقیق در مطالعات مترجم^۹ (مقایسه کنید با رابینسون ۱۹۹۱) بر عوامل دست اندرکار در ترجمه، فعالیتهای آنها، نظرات آنها، تعامل آنها با محیط اجتماعی و فنی پیرامون، و یا تاریخ و تاثیرگذاری آنها بر دیگران است (چسترمان ۲۰: ۲۰۰۹). در این رویکرد، که «گرایش اجتماعی» و یا «گرایش مترجم» نامیده می شود، محققان ترجمه بیشتر در پی آن هستند تا دریابند مترجمان و ناشران و عوامل دیگری که در دو سوی محور آفرینش تا تولید و مصرف ترجمه ها قرار می گیرند، با چه انگیزه هایی و برای کسب کدام نوع سرمایه ها با یکدیگر وارد رقابت می شوند. محققان ترجمه با استناد به چارچوبهای نظری مطرح شده در بالا از نظریات جامعه شناسانی چون برونو لاتور، نیکلاس لومان، برنارد لایر و پی بورديو در کار تحقیق درباره ترجمه و مترجم استفاده می کنند. در بخش بعدی به بررسی نظریه های پی بورديو که بیشترین کاربرد را در تحقیقات اجتماعی ترجمه داشته است، و معرفی مقاله مهم وی درباره نشر فرانسه می پردازیم.

پی بر بورديو و تحلیل نشر

پی بر بورديو، جامعه شناس فرانسوی در سال ۱۹۹۶ تحقیقی را درباره ۶۱ ناشر فرانسوی

agency:۶

۷: ر.ک پانویس شماره ۱۱.

Actor-network theory:۸

Translator Studies:۹

در هر حوزه در میان کارگزاران رقابت وجود دارد و این رقابت بسته به میزان سرمایه هر فرد (مترجم یا ناشر) موقعیت او را تعیین می کند. ساختار حوزه تعیین کننده نوع تعامل میان افراد مختلف است و در نتیجه افراد به دو سو گرایش پیدا می کنند: سوبه ادبی و سوبه بازاری. تحلیل بوردیو نشان می دهد که اگر چه ناشران کوچک در بازی نشر، قدرت رقابت با ناشران بزرگ را ندارند، این قدرت را دارند تا نقش ناشران «نوآور» را ایفا کرده و به بازی نشر طراوت خاصی ببخشند. آنها به دلیل آنکه قدرت خرید حقوق آثار پر فروش را ندارند، ناچارند در پی آثار ناشناس نویسندگان گمنام بر آیند و با معرفی آثار آنها، حوزه ادبی و معیارهای پذیرفته شده آن را به لرزه در آورند.

آنچه تحلیل بوردیو به ویژه درباره دیدگاه ناشران در قبال ترجمه ها نشان می دهد آن است که هر چند ترجمه ها برای ناشران بزرگ چیزی جز «سرمایه گذاری امن» نیست، ناشران کوچک را قادر می سازد در برابر «هجوم ادبیات بازاری» مقاومت کنند. جایگاه مترجم در سوبه بازاری «به مبدل ساده محصول خارجی» تنزل داده می شود، حال آنکه در سوبه ادبی، مترجم به ناشر کمک می کند تا در برابر «منطق تجاری بازار» مقاومت کند.

آنتونی پیم، در مقدمه ای که بر ترجمه انگلیسی «انقلاب محافظه کارانه در نشر فرانسه» نوشته می گوید این مقاله «یکی از معدود تحقیقهاست که به وضوح به بررسی ترجمه ها می پردازد.» همان طور که پیشتر گفته شد، در سالهای اخیر، «جامعه شناسی ترجمه» با اقبال خوب محققان ترجمه مواجه شده است و تاکنون چندین کتاب و پایان نامه دکترا با استفاده از مفاهیمی که بوردیو عرضه کرده، تالیف شده و این روند ادامه دارد.^{۱۲} بوردیو و جامعه شناسی فرهنگی او یکی از پر کاربردترین الگوها برای تحلیل جامعه شناختی ترجمه و نشر است. بدیهی است می توان با توجه به تفاوت های میان نشر فرانسه و نشر ایران، از آن در تحلیل نشر و ترجمه در ایران استفاده کرد. این در واقع کاری است که اشتغال ذهنی من در چند سال اخیر بوده است. امیدوارم ترجمه کامل مقاله بوردیو درباره نشر فرانسه در ایران منتشر شود تا به کار محققان ایرانی نیز بیاید. دو اثر مهم دیگر بوردیو، یعنی حوزه تولید فرهنگی: مقالاتی در باب هنر و ادبیات^{۱۳} (۱۹۹۳) و تمایز: نقد اجتماعی سنجش سلیقه^{۱۴} (۱۹۸۷) از جمله دیگر آثار بسیار مهم بوردیو هستند. جدا از کیفیت ترجمه هایی که از آثار بوردیو به فارسی موجود است، اهمیت آثار و نظریه های بوردیو در ایران به تدریج بیشتر شناخته می شود. این در حالی

۱۲: ترجمه دیگری از مقاله بوردیو به انگلیسی موجود است:

Bourdieu, Pierre, (2008), "A conservative revolution in publishing". Translated by Ryan Fraser, In Translation Studies 1(2):123-153.

The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature: ۱۳

Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste: ۱۴

است که کارل شورسکی، مورخ، تاثیر مرگ بوردیو را بر فضای روشنفکری اروپا با مرگ ولتر مقایسه کرده است. (استونز، ۲۰۰۸، ص ۲۶۳)

مشکلات تحقیق درباره ترجمه و نشر در ایران

یکی از مشکلات جدی برای هر محققى که بخواهد درباره ترجمه در ایران تحقیق کند آن است که هنوز تاریخ نگاری علمی ترجمه در ایران وجود ندارد. با آنکه قریب به دوپست سال از تاریخچه ترجمه ادبی در ایران می گذرد، حتی یک کتاب پژوهشی معتبر درباره تاریخ ترجمه در ایران وجود ندارد. در ایران از سنت ترجمه ایرانی و یا فارسی، و به همین سبب از «نهضت ترجمه» صحبت می شود، اما تحلیل درستی از این سنت و یا نهضت، مولفه های آن، و آثاری که ممکن است نشانه های این سنت و یا نهضت در آن یافت شوند، به دست داده نشده است. در چند مدخلی هم که در دانشنامه های فارسی درباره ترجمه نوشته شده است، اغلب روابط بین فرهنگی و نیز آثار مرجع غیر فارسی نادیده گرفته شده است. نگارش تاریخ ترجمه در ایران نیاز به حمایت مالی و محققانی دارد که با روشهای تاریخ نگاری در حوزه مطالعات ترجمه آگاه باشند، و بدون هر گونه پیش فرض قبلی، با نگاهی انتقادی و اتخاذ روش شناسی علمی دست به این کار بزنند.

یکی دیگر از مشکلات، کمبود منابع انتقادی درباره سیر حرفه ای زندگی مترجمان و ناشران ایرانی و نیز نامشخص بودن وضعیت حرفه ای آنها است. برخی از ناشران از جمله عبدالرحیم جعفری، تجربیات خود را منتشر کرده اند که در تحلیل تاریخی به کار می آیند. ناشران از سالها پیش دارای اتحادیه ای بوده اند که بتواند از حقوق آنها دفاع نماید، اما مترجمان ادبی در ایران انجمن صنفی ندارند، که دلایل بسیاری دارد (ر.ک. به حدادیان مقدم ۱۳۸۱ و ۱۳۸۵). مترجمان به ندرت از خاطرات خود نوشته اند (با استثنای محمد قاضی و گفت و گوی ناصر حریری و مهدی مظفری ساوجی با نجف دریابندری، و نیز چند عنوان مشابه دیگر). بسیاری از این آثار، در هاله ای از تقدس فرو رفته اند، و در مورد آثاری که روش گفت و گو را در کار تالیف کتاب انتخاب کرده اند، گفت و گوکننده ها به شدت تحت تاثیر سایه نمادین شخصیت مترجمان و ناشران بوده اند، و به دلیل آشنا نبودن با نظریه های ترجمه، نتوانسته اند چیزی بر اطلاعات موجود درباره مترجمان و ناشران ایرانی بیفزایند. مترجمان ایرانی کمتر به تحقیق در آمده اند و صحبت های آنها، روشهای کار آنها، نظریاتی که آنها چه تلویحا و چه تصریحاً به آنها عمل می کنند و یا در نظر به آنها معتقدند، بیشتر بدیهی انگاشته شده و گویی چون وحی منزل اند. در فضای فقدان تحقیقهای نظام مند درباره ترجمه،

حرفه خود می دانند و ترجیح می دهند آب همان طور «گل آلود» بماند و این از عجایب کار نشر در ایران است. ۵

منابع:

- افشار، ایرج. (۱۳۸۱)، «آغاز ترجمه کتابهای فرنگی به فارسی». مترجم، سال ۱۱، شماره ۳۷: ۲۴-۹. آذرنگ، عبدالحسین (۱۳۸۹)، «ترجمه از انگلیسی به فارسی». دائرة المعارف بزرگ اسلامی، قابل بازیابی از <http://www.cgie.org.ir/shavad.asp?id=123&cavid=5869>
- آذرنگ، عبدالحسین و علی دهباشی (۱۳۸۲)، تاریخ شفاهی نشر، تهران، ققنوس.
- آذرنگ، عبدالحسین (۱۳۷۸)، «فرضیه های نشر کتاب در ایران. تلاش در راه بیرون رفتن از تنگنای بحران». جهان کتاب، سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴.
- جلال زاده، زهرا (۱۳۸۶)، «گفت و گو با رییس شورای عالی ترجمه». مترجم، سال ۱۷، شماره ۴۶: ۱۵۱-۱۶۶.
- حدادیان مقدم، اسماعیل (۱۳۸۵)، «ایران در فدراسیون بین المللی مترجمان»، مترجم، سال ۱۵، شماره ۴۳: ۸۱-۸۳.
- حدادیان مقدم، اسماعیل (۱۳۸۱)، «یادداشتهای یک مترجم»، مترجم، سال ۱۱، شماره ۳۶: ۱۰۵-۱۰۳.
- خزاعی فر، علی، (۱۳۷۹)، مجموعه مقالات نخستین همایش ترجمه ادبی در ایران، مشهد، بنفشه.
- کریمی حکاک، احمد، (۱۳۷۸)، «تاریخچه ترجمه در ایران»، ترجمه مجدلالدین کیوانی، مترجم، سال ۸، شماره ۲۹: ۶۵-۵۲.
- هاشمی، سید احمد، (۱۳۸۸)، «ترجمه فارسی در دوره معاصر». دانشنامه جهان اسلام، قابل بازیابی از <http://www.encyclopaediaislamica.com/>
- Baker, M. and G. Saldana. 2009. *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2nd ed. London & New York: Routledge.
- Bassnett, S. and A. Lefevere. 1990. eds., *Translation, History and Culture*. London & New York: Pinter
- Bourdieu, P. 1999. "Une révolution conservatrice dans l'édition". *Actes de la recherche en sciences sociales* 145:3-8. Translated by Mieranda Vlot and edited by Anthony Pym as: "A Conservative Revolution in French Publishing." Unpublished version.
- Chesterman, A. 2009. "The name and nature of Translator Studies". 42. *Hermes: Journal of language and Communication Studies*.
- Karimi-Hakkak, A. 2001. "Persian Tradition." In *Routledge Encyclopedia of Translation*, M. Baker, ed. London & New York: Routledge.
- Kinnunen, T., and K. Koskinen. eds. 2010. *Translator's Agency*. Tampere: Tampere University Press
- Pym, A. 2011. ed. *Translation Research Projects 3*. Tarragona: Intercultural Studies Group.
- Pym, A. 2006. "On the social and cultural in translation studies". In Pym, A. Shlesinger, M. and Jettmarová, Z. eds. 2006. *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Robinson, D. 1991. *The Translator's Turn*. Baltimore & London: John Hopkins University Press.
- Stones, R. 2008. ed. *Key Sociological Thinkers*, 2nd ed. New York: Palgrave McMillan.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London & New York: Routledge.
- Wolf, M. 2010. "Sociology of translation". In Yves Gambier, Y. and Doorslaer, L. van, 2010. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Wolf, M. 2007. "The emergence of a sociology of translation". In Wolf, M and Fukari, A, eds. 2007. *Constructing a Sociology of Translating*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.

برداشتهای مترجمان و منتقدان از ترجمه، کمتر مبنای علمی دارد، لذا سره و ناسره زیاد است و هاله ای از روشنفکری و تعلق به آن بر فضای نشر و ترجمه در ایران سایه افکنده است. با آنکه برخی معتقدند بازار کتاب هنوز تحلیل درستی از نیازهای مخاطبان ندارد، انواع و اقسام کتابها (به استثنای کتابهای ممنوعه) در ایران منتشر می شوند، اما یکی از بدیهی ترین شاخه های نشر یعنی نشر آثار عامه پسند، کتابهایی که به وفور در ایستگاههای قطار، مترو، اتوبوس و فرودگاهها در دیگر نقاط جهان در کتابفروشیها به فروش می رسند و با استقبال خوبی هم مواجه هستند، در ایران خالی است. هنوز جای تحقیقی علمی که نشان دهد چرا تمایل نشر در ایران بر آثار روشنفکرانه بوده، خالی است.

اگر باری دیگر به تحلیل بوردیو برگردم، باید بگویم که در مقام محقق مستقل، دسترسی به اطلاعات دقیق برای ترسیم ساختار نشر در ایران کاری بسیار سخت بوده است. این مشکل به ناچار محقق را به عرصه حدس و تقریب می کشاند. سالها طول خواهد کشید تا محققان ایرانی مطالعات ترجمه، جای خالی منابع علمی را پر کنند و زمینه را برای تحقیقات کاربردی فراهم سازند.

رشد اخیر دوره های عالی ترجمه در دانشگاه های ایران را می توان فرصت مناسبی قلمداد کرد به شرط آن که تحقیقات ترجمه در آنها نظام مند باشد، از محققان رشته های مطالعات ترجمه بهره گرفته شود، و تحقیقات دانشجویی در قالب طرحهای منسجم و گرایشهای مشخص سامان دهی شوند. از طرفی انجام چنین تحقیقاتی نیازمند کتابخانه های غنی مطالعات ترجمه و دسترسی آسان و سریع محققان و دانشجویان به پایگاه های اطلاعاتی (از جمله کتاب شناسیهای جان بنجامینز^{۱۵} و سنت جروم^{۱۶}) و اشتراک نشریات رو به به شمار مطالعات ترجمه است. بسیاری از نشریات مطرح مطالعات ترجمه از جمله تارگت، مترجم، بیبل، متا، تی تی آر، و مطالعات ترجمه و غیره جز اساسی تحقیق در مطالعات ترجمه می باشند. تهیه آرشیو کامل این نشریات و یا اشتراک نسخه های الکترونیکی آنها نیاز اولیه برای انجام تحقیق درباره ترجمه در جهان و ایران است. جای تعجب است که در بسیاری از تحقیقاتی که در داخل ایران درباره ترجمه صورت می گیرد، و یا بسیاری از مقالاتی که در نشریات ترجمه در ایران منتشر می شوند، به ندرت نشانی از مراجعه به این منابع وجود دارد. اما در زمینه نشر در ایران، ناشران مستقل، معتبر و توانمندی وجود دارند که می توانند از چنین تحقیقاتی حمایت کنند، اما گویا هنوز ناشران خود را بی نیاز از تحقیق مدون درباره